

واکاوی نقش مذهب شیعی در آفرینش سرمایه اجتماعی

* داریوش دموری

E-mail: d.damoori@yazduni.ac.ir

** محسن ظاهری دمنه

E-mail: mtdemne@gmail.com

*** امیررضا کنجکاو منفرد

E-mail: Monfared_55@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۷/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۴/۳۰

چکیده

در مفهوم‌سازی توسعه به‌عنوان هدف نسل‌های امروز در بهبود مادی و معنوی زندگی خود و آیندگان، در صورت تسلط تفکر اقتصادی صرف، رهنمودهایی مانند افزایش سرمایه‌گذاری، بهره‌وری عوامل کار، تکنولوژی و افزایش جمعیت، به‌عنوان شروط لازم برای توسعه پیشنهاد می‌شود. اما با عنایت به مفهوم سرمایه اجتماعی، توسعه را می‌توان غنی‌سازی کنش‌های اجتماعی ناشی از افزایش تمایل به مشارکت و اعتماد اجتماعی دانست. در این‌صورت گذر به سوی توسعه از مسیر ایجاد نهادها، تعادل‌های ارزشی، باورها و هنجارها و ساختارهای مولد و مشوق سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر خواهد بود. در صورت توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی، راه حرکت رو به توسعه جامعه، طراحی، تقویت و روزآمد کردن نهادها و ساختارهای اجتماعی است، به‌نحوی که آنها بتوانند کنش‌های اقتصادی را تسهیل کرده و هزینه‌های معاملاتی را کم کنند. در این میان از نظر بسیاری از اندیشمندان، نهادهای دینی یکی از منابع خلق سرمایه اجتماعی بوده و این موضوع در جمهوری اسلامی ایران که دارای حکومت و قوانین دینی است، از اهمیت دو چندانی برخوردار است. نتیجه مطالعه حاضر که با هدف بررسی مقایسه‌ای مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشجویی صورت گرفته است، نشان می‌دهد که سطح کلی سرمایه اجتماعی به وضوح در بین دانشجویان عضو بیشتر بوده، در ابعاد «اعتماد، مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، همیاری، احساس اثرگذاری و کارایی، ارزش زندگی و وساطت اجتماعی» اختلاف معناداری وجود داشته و دانشجویان عضو وضعیت مطلوب‌تری دارند. نتایج، حاکی از نقش مذهب شیعی در توانمندسازی جامعه و لزوم توجه به کارکردهای آن در بالابردن سطح سرمایه‌های اجتماعی است.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، مذهب شیعی، اعتماد، مشارکت اجتماعی، دین.

* استادیار دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری دانشگاه یزد

** کارشناس ارشد مدیریت و حسابداری دانشگاه یزد، نویسنده مسئول

*** دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی دانشگاه یزد

مقدمه

رویاری با فرهنگ و تمدن غرب، پیدایش فردگرایی، مشکلات اقتصادی و گریز از یک جامعه سنتی به سمت جامعه‌ای که دارای برخی ویژگی‌های مدرنیته است، باعث شده تا جامعه ایرانی امروز، بیش از گذشته به نهادهای مدنی و گروه‌های مردمی برای رفع مشکلات خود و برخورد با معضلات اجتماعی - اقتصادی نیاز داشته باشد. کاهش تعهدات شهروندی و مسئولیت اجتماعی، کاهش سطح اعتماد به دوستان، همکاران و نهادهای دولتی، بروز بیش از پیش رفتار خودخواهانه و نفع طلبانه، هنجارشکنی، افزایش جرایم و برخی دیگر از معضلات جامعه امروز ما، این پرسش را اذهان ایجاد کرده است که چه طور جامعه در طی زمانی کوتاه پس از جنگ تحمیلی دست به گریبان چنین مشکلاتی شده است و مهم‌تر از آن، راه حل چیست؟ بنابراین پی‌گیری مسائل اجتماعی در سطح کلان و مفهوم‌سازی علمی در این زمینه، ما را با مفهومی به نام «سرمایه اجتماعی» آشنا می‌سازد. سرمایه اجتماعی ابزار سنجش خط‌مشی‌های اجتماعی، روابط گروهی، سازمانی، نهادی، شبکه‌ای، سطوح و ابعاد همکاری، مشارکت فعال، پویایی گروهی و بدون اغراق دهها موضوع دیگر است (فرانک، ۲۰۰۵: ۷).

سرمایه اجتماعی در پیشنهادهاى عملی خود برای حل معضلات اجتماعی و توسعه اجتماعی، نهادهای مدنی و جهت‌گیری‌های اخلاقی را به‌عنوان یک ضرورت قلمداد کرده و بر نقش مذهب به‌عنوان یک مفهوم جامعه‌ساز، بیش از پیش تأکید دارد. آموزه‌های دینی اسلام به‌خصوص در جامعه ما، جایگاه ویژه‌ای در طرح‌ریزی زندگی، در سطوح فردی و اجتماعی دارد و نهادهای مذهبی یکی از تأثیرگذارترین و فعال‌ترین نهادهای مدنی در ایران محسوب می‌شوند.

بنابراین، با توجه به نقش آموزه‌های دینی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، پژوهش حاضر سعی در بررسی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشجویی دانشگاه یزد و بررسی سطح این مؤلفه‌ها در دو گروه مذکور دارد. هدف عمده پژوهش حاضر بررسی ارتباط بین عضویت در نهاد مذهبی به‌عنوان یک نهاد مدنی و سطح سرمایه اجتماعی است و بدین منظور یک مطالعه مقایسه‌ای بین سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشجویی صورت گرفته است.

۲. چارچوب نظری

۱-۲. تعریف سرمایه اجتماعی و مفاهیم مربوط به آن

سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی نیست؛ بلکه شرایطی که موجب شده است این مفهوم به گونه‌ای مطرح شود تا مردم به آن فکر کنند و اهمیت و فایده آن را تشخیص دهند، جدید است (ر.ک: بارنارد، ۱۳۷۸). اصطلاح «سرمایه» به ثروت انباشته شده، به‌ویژه به آنچه که برای تولید ثروت بیشتر به‌کار می‌رود، اطلاق می‌شود (ر.ک: بیکر، ۱۳۸۲). واژه «اجتماعی» در مفهوم سرمایه اجتماعی نشان‌دهنده این است که منابع موجود در درون شبکه‌های روابط اجتماعی، دارایی‌های شخصی محسوب نمی‌شوند و هیچ فردی به تنهایی مالک آنها نیست. این منابع درون شبکه‌هایی از روابط قرار گرفته‌اند (فقیهی و فیضی، ۱۳۸۵: ۲۴). مفهوم سرمایه اجتماعی اولین بار در سال ۱۹۲۰ میلادی، توسط فردی به نام هنی فن^۱ به‌کار رفت و پس از نیم قرن تأخیر، مجدداً در سال ۱۹۶۰م. جین جاکوب^۲ بحث سرمایه اجتماعی را مطرح کرد. از آن زمان تاکنون مطالعات فراوانی درباره سرمایه اجتماعی صورت گرفته است.

بوردیو^۳ (۱۹۸۶)، سرمایه اجتماعی را حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعل فراهم شده برای فرد و یا گروه تعریف می‌کند. این منابع برآمده از مالکیت، شبکه بادوامی از روابط کم و بیش نهادینه شده‌ای است که از فهم متقابل و سوابق مشترک بین افراد حاصل می‌شود. پاتنام^۴، سرمایه اجتماعی را جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی از قبیل هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد متقابل می‌داند که همکاری و همیاری افراد را برای دستیابی به منافع مشترک، تسهیل می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۵: ۷۴).

از نظر فوکویاما^۵ (۲۰۰۰)، سرمایه اجتماعی نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی (نانوشته) است که همکاری میان دو یا چند نفر را ارتقاء می‌بخشد. کوهن و پروساک^۶ (۲۰۰۱)، سرمایه اجتماعی را مرکب از پیوندهای مؤثر موجود میان مردم می‌دانند. پیوندهایی که مبتنی بر اعتماد، فهم متقابل، ارزش‌های مشترک و رفتارهایی است که اعضای اجتماعات و شبکه‌های انسانی را به یکدیگر پیوند می‌دهد و عمل همیاری را ممکن می‌سازد. سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی^۷ (۲۰۰۴)، سرمایه اجتماعی را شبکه‌هایی از هنجارها، ارزش‌ها و برداشت‌های مشترک تعریف می‌کند که همکاری‌های درون‌گروهی و برون‌گروهی را تسهیل می‌کند.

1. Hani fan

2. Jane jacob

3. P. Bourdieu

4. Putnam

5. Fukuyama, Francis

6. Cohen & Prusak

7. OECD

دواردز^۱ (۲۰۰۵)، بر این نظر است که سرمایه اجتماعی به ارزش‌ها و هنجارهایی مربوط است که از پیوندها و روابط متقابل گروهی و اجتماعی مردم نشأت گرفته و به نوبه خود پدید آورنده آن پیوندها و روابط نیز محسوب می‌شود. از نظر مرنیسی (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی شکلی از همبستگی سنتی جامعه است که در آن گروه‌های مردم می‌توانند با وقف خویش در پروژه‌های اجتماعی نفع فردی خود را دنبال کنند. از نظر اقتصادی وجود سطح گسترده‌ای از سرمایه اجتماعی، هزینه‌های مبادلاتی را کاهش داده، امکان همکاری و فعالیت‌های دارای منافع متقابل را افزایش می‌دهد و از شدت مشکلاتی که شکست بازار را به همراه دارد، می‌کاهد. در اقتصاد کشورهای توسعه‌نیافته سرمایه اجتماعی را «حلقه مفقوده»^۲ توسعه و رشد اقتصادی نام نهاده‌اند. سرمایه اجتماعی شرط لازم - و نه کافی - برای نتیجه‌بخشی سرمایه‌ها و سیاست‌های اقتصادی است. بررسی دقیق‌تر سرمایه اجتماعی، ما را به این مطلب رهنمون می‌سازد که بدون این سرمایه هیچ اجتماعی به هیچ سرمایه‌ای نمی‌رسد (علمی و شارع‌پور، ۱۳۸۴: ۲۴۱). با توجه به تعاریفی که به آنها اشاره شد به‌طور خلاصه می‌توان سرمایه اجتماعی را به معنای هنجارها و شبکه‌هایی دانست که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی را به منظور کسب سود متقابل فراهم می‌کند. هنجارها و شبکه‌ها را جزء منابع سرمایه اجتماعی به حساب می‌آورند که با به کار بردن آنها، نتایجی چون رابطه متقابل، رفتار غیرخودخواهانه و اعتماد، عاید جامعه می‌شود. از این منظر، سرمایه اجتماعی یکی از عناصر مهم قدرت جامعه مدنی است.

ویژگی‌هایی در ساختار اجتماعی وجود دارد که کنش‌های متقابل موجود میان افراد را سامان می‌بخشد و آنها را به سمت و سویی هدایت می‌کند که منافع جمعی به شکل سهل‌الوصول‌تری تأمین گردد. درحقیقت روابط تصادفی و موقتی نمی‌توانند به‌عنوان ابزار تأمین منافع مشترک مورد استفاده قرار گیرند، بلکه هنگامی که به‌صورت یک شبکه بادوام در آیند و به قول بوردیو نهادینه شوند، می‌توانند به‌صورت سرمایه مورد استفاده قرار گیرند.

سرمایه‌های مادی به شکل منابع بیرونی، سرمایه‌های انسانی در افراد (آموزش‌ها و مهارت‌ها) و سرمایه‌های اجتماعی در شبکه ارتباطات اجتماعی موجودیت پیدا می‌کنند (علی میری، ۱۳۸۵: ۹). اجتماعاتی که از نعمت مجموعه گوناگونی از شبکه‌های اجتماعی

1. Edwards

2. missing link

و انجمن‌های مدنی برخوردار هستند، در مواجهه با فقر، آسیب‌پذیری و منازعات در یک وضعیت باثبات‌تری قرار دارند و بهتر می‌توانند از فرصت‌های جدید بهره ببرند (پوتنام و گس، ۲۰۰۲).

دیوید هالپرن (۲۰۰۵)، سرمایه اجتماعی را مرکب از سه جزء ذیل می‌داند:

۱- شبکه‌ها ۲- هنجارها، ارزش‌ها و انتظارات ۳- ضمانت‌های اجرایی که می‌توانند به صورت رسمی و غیر رسمی در قالب پاداش‌ها و مجازات‌هایی که به رفتار افراد داده می‌شود، مورد شناسایی قرار گیرند.

وقتی قرآن رسماً پیامبر اسلام را به صورت اسوه انسان‌ها معرفی می‌کند، باید پدیده‌ای علامت دهنده در شکل‌گیری یک زندگی سالم اجتماعی قلمداد شود زیرا توجه به آن و اطاعت عملی از مفاد اسوه پیش گفته، تولیدگر سرمایه اجتماعی است (دادگر و نجفی، ۱۳۸۵: ۲۹). این مسأله با مرور اجمالی بر سیره ائمه اطهار محرز است که هر چند بطور صریح از سرمایه اجتماعی در ادبیات رفتاری و فکری آنان نام برده نشده است، اما مصادیق، مضامین و مفاد فراوانی در آن یافت می‌شود. به صورتی که گویی منشا بسیاری از محصول‌های سرمایه اجتماعی در سیره و رفتار ائمه یافت می‌شود. از سویی دیگر در فرهنگ مهدویت نیز می‌توان به درستی مفهوم سرمایه اجتماعی را رصد کرد. وجود جهان‌بینی واحد در یک اجتماع را می‌توان به عنوان یک سرمایه اجتماعی برای آن جامعه به شمار آورد؛ چرا که در چنین اجتماعی، دیگر از اختلاف، درگیری، جنگ، نژادپرستی، کارشکنی و تحقیر و تخریب میان افراد، خبری نیست و تمام اعضای آن اجتماع، با توجه به اعتقاد به اصول و مبانی مشترک اخلاقی و رفتاری، با اتحاد و یکپارچگی، برای پیشرفت و توسعه اجتماع خویش در ابعاد گوناگون، تلاش و همکاری می‌کنند.

در آیات و روایات بسیاری بر این نکته تأکید شده است که در زمان حکومت حضرت مهدی (عج) البته به اختیار و نه به اجبار، توحید، تنها دین و جهان‌بینی توحیدی، تنها جهان‌بینی حاکم بر سراسر گیتی خواهد شد و این عامل به تنهایی، سرچشمه تمام سرمایه‌های اجتماعی خواهد بود که در زمان حکومت موعود، بشر، بدانها دست خواهد یافت. به طوری که تک‌تک افراد این جامعه جهانی با رعایت اخلاق و فرمان‌های الهی، خواهند توانست با یکدیگر، همدل و همسو شده و جامعه خویش را به سوی رشد و تعالی و کمال، سوق دهند (ر.ک: عابدی، ۱۳۸۴). این موضوع در جامعه ما با داشتن قوانین و حکومت دینی پررنگ‌تر جلوه می‌کند.

۲-۲. نهادهای مذهبی به عنوان منابع سرمایه اجتماعی

رفتارها و عقاید مذهبی تأثیر مثبتی در معنادار کردن زندگی، به عنوان یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی دارند. رفتارهایی از قبیل توکل به خداوند، زیارت و... می‌توانند از طریق ایجاد امید و تشویق به نگرش‌های مثبت، موجب آرامش درونی فرد شوند. داشتن معنا و هدف در زندگی، احساس تعلق داشتن به منبعی والا، امیدواری به کمک و یاری خداوند در شرایط مشکل‌زای زندگی، برخورداری از حمایت‌های اجتماعی و حمایت معنوی همگی از جمله منابعی هستند که افراد مذهبی با برخورداری از آنها می‌توانند در مواجهه با حوادث زندگی، آسیب کمتری را متحمل شوند (یانگ و مائو، ۲۰۰۷: ۱۰۰۱). در میان عناصری که در جامعه، سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورند و یا آن را تقویت می‌کنند، نقش دین و مذهب حائز اهمیت است. به اعتقاد وبر^۱ «مذهب می‌تواند شبکه اعتمادی در بین افراد ایجاد کند که برای روابط تجاری و مبادله اقتصادی نیز ضروری باشد» (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۵۳).

مایرز در این رابطه بیان می‌دارد که: «دین می‌تواند به گونه‌ای محسوس به بهبود کیفیت روابط خانوادگی کمک کرده و به عنوان عاملی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی، گام بردارد» (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۱۲). ایوانز نیز بر نقش فعالیت‌ها و مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند (ایوانز و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۶۵). گیدنز در این خصوص که باورهای مذهبی چگونه زمینه اعتماد را فراهم می‌کنند، می‌نویسد: «مهم‌ترین کارکرد باورهای مذهبی این است که معمولاً به تجربه رویدادها و موقعیت‌ها، اعتماد تزریق می‌کنند» (گیدنز، ۱۳۸۰: ۱۱۹). هم‌چنین دورکیم^۲ بر اساس نظریه مناسک، معتقد است که مردم در اجتماعات مذهبی و از طریق اعمال مشترک و کردارهای همسان به هم نزدیک شده و نوعی همدلی با یکدیگر پیدا می‌کنند و این همدلی، سبب ایجاد اطمینان و اعتماد متقابل ایجاد می‌کند (بهزاد، ۱۳۸۲). دورکیم معتقد است برگزاری مراسم جمعی (جشن‌ها، اعیاد و مراسم مذهبی) سبب تعامل مردم می‌شود که همین تعامل بین آنها ایجاد اعتماد می‌کند (پنجه‌بند، ۱۳۸۵: ۴۴). برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در کشورهایی که میزان دینداری پایین است، میزان سرمایه اجتماعی و به ویژه مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی در سطح پایینی قرار دارد (گریلی، ۱۹۹۷: ۵۸۹). بیلیت^۳ در تحقیق خود در بلژیک به این نتیجه دست یافت که عضویت در سازمان‌های مذهبی اثر مثبتی بر یگانگی اجتماعی دارد. او هم‌چنین بر این

1. Weber

2. Durkheim

3. Billiet

نظر است که اجتماعات دینی، فضای باز اجتماعی را برای ایجاد گروه‌های حاشیه‌ای معین به وجود آورده‌اند و می‌توانند آنها را به سوی اهداف سودمندشان رهنمون کنند (بیلیت، ۱۹۹۸: ۳۶). / فیه و فوش^۱ (۲۰۰۲) دین‌باوری و تعهد دینی را از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی می‌دانند.

گروه‌کنی دانشگاه هاروارد در پژوهشی، مشارکت مذهبی را از اجزاء سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند (الوانی و سیدنقوی، ۱۳۸۱: ۶). کلمن^۲ (۱۳۷۷) از جمله عوامل ساخت سرمایه اجتماعی را دین، مذهب و ایدئولوژی می‌داند و بر این نظر است که افزایش گرایش‌های دینی و مذهبی و اعتقادات ایدئولوژیکی در جامعه به افزایش سطح سرمایه اجتماعی کمک خواهد کرد. در حقیقت مذهب یا دین می‌تواند با ایجاد یک جهان‌بینی واحد در میان افراد یک اجتماع، نوعی هماهنگی و همدلی ایجاد نماید. همچنین افراد یک اجتماع با پیروی از دستورات دینی می‌توانند به یک فهم مشترک از مسائل مادی پیرامون خود و نیز از مسائل معنوی دست‌یابند که با عمل و پایبندی به این دستورات، نوعی اعتماد، مشارکت اجتماعی، تعهد و هم‌سویی - که لازمه ایجاد سرمایه اجتماعی است - بین آنها به وجود خواهد آمد.

در میان نهادهای مذهبی در ایران، شاید هیچ نهادی مردمی‌تر، همگانی‌تر و محبوب‌تر از هیأت‌های مذهبی نباشد. طبق تعریف، «هیأت»، گروهی اجتماعی، با سابقه تاریخی مشخص و تجمعی از افراد است که به‌منظور زنده نگه داشتن یاد و خاطره مناسبت‌های مذهبی (اعیاد، ایام ولادت و شهادت ائمه (ع)) با محوریت واقعه کربلا و قیام امام حسین (ع) تشکیل می‌شود و اعضاء آن از طریق روش‌های معمول و آدابی مشخص، به سوگواری یا شادمانی می‌پردازند. شرکت در هیأت، اختیاری، و بر اساس اعتقاد و باور درونی است. «هیأت» را می‌توان «یک گروه اجتماعی» تلقی کرد که از هر چهار ویژگی لازم گروه اجتماعی یعنی، هدف مشترک، فعالیت مشترک، کنش متقابل و احساس تعلق خاطر برخوردار است (حسام مظاهری، ۱۳۸۳: ۳). هیأت‌های مذهبی با ویژگی‌های خاص آنها در ایران به عنوان یکی از نهادهای مذهبی تأثیرگذار در جامعه شناخته می‌شوند. این هیأت‌ها در واقع نهادهایی غیررسمی با انگیزه‌ها و اهداف مذهبی‌اند، که مشارکت در آنها داوطلبانه بوده و با اعتماد، همکاری و همدلی همراه است. نهادهای غیررسمی با انگیزه‌ها و اهداف مذهبی، که مشارکت در آنها داوطلبانه بوده و با اعتماد، همکاری و همدلی همراه است.

1. Offe & Fuchs

2. Coleman

خنده‌رو (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه خود به بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در سطح محله پرداخته است. تحقیقات او نشان می‌دهد که در میان عوامل سازنده سرمایه اجتماعی در سطح محله، شرکت در مراسم مذهبی بالاترین تأثیر را دارد. به‌طور کلی، مذهب دارای ظرفیت‌های بالایی برای ایجاد گروه‌های منسجم از افرادی است که برای هدف مشترکی دست به اقدام می‌زنند و در بین آنها حدّ بالایی از تعامل، مشارکت، همیاری و اعتماد وجود دارد.

هم‌چنین، پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در مدارس خصوصی وابسته به سازمان‌های مذهبی در آمریکا، به‌رغم معیارهای انضباطی انعطاف‌پذیرتر آنها نسبت به مدارس خصوصی غیرمذهبی و مدارس دولتی، میزان ترک تحصیل دانش‌آموزان بسیار کمتر از مدارس خصوصی غیرمذهبی یا مدارس دولتی است. علت آشکار این امر، وجود سرمایه اجتماعی در مدارس وابسته به سازمان‌های مذهبی است که در دیگر مدارس خصوصی یا دولتی که وابسته به سازمان‌های مذهبی نیستند، وجود ندارد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۷۵).

با توجه به نکات گفته شده، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی نقش عضویت در هیأت مذهبی، به عنوان یک نهاد مدنی، در میزان سرمایه اجتماعی است. به بیان دیگر سعی تحقیق حاضر، پاسخ به این پرسش است که آیا عضویت در هیأت مذهبی می‌تواند باعث تغییر در سطح سرمایه اجتماعی اعضا شود و اگر این چنین است این تغییر در کدام جهت است؟

۳. روش پژوهش

روش انجام این پژوهش، توصیفی - پیمایشی و روش جمع‌آوری داده‌ها، کتابخانه‌ای - میدانی است. بدین منظور پژوهشگران سعی دارند، بدون هیچ‌گونه پیش‌داوری به توصیف وضع موجود بپردازند. اطلاعات مورد نیاز برای این پژوهش طی دو مرحله جمع‌آوری شده است. مرحله اول شامل اطلاعات کتابخانه‌ای است که در آن با مروری جامع بر ادبیات پژوهش به جمع‌آوری اطلاعات در خصوص موضوع پژوهش پرداخته شده است و مرحله دوم در بر گیرنده مطالعات میدانی است.

۳-۱. ابزار گردآوری داده‌ها

با توجه به اهداف پژوهش و ماهیت تحقیق، مناسب‌ترین روش برای گردآوری داده‌های مورد نیاز، استفاده از پرسشنامه بود. بدین منظور، جهت گردآوری داده‌ها، از ابعاد و

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی معرفی شده توسط قاسمی و همکاران (۱۳۸۵) استفاده گردید؛ به طوری که این پرسشنامه مشتمل بر ۱۲ بُعد و ۶۵ سؤال می‌باشد و ابعاد مذکور به تفصیل در جدول شماره (۱) آمده است.

جدول شماره ۱: شاخص‌های سرمایه اجتماعی، معنای مفهومی آنها و مآخذ مورد استناد
(منبع: قاسمی و همکاران، ۱۳۸۵)

ردیف	شاخص‌ها و معنای مفهومی آنها	منبع
۱	اعتماد و قابلیت اعتماد اعتماد: میزان اعتماد به دوستان، غریبه‌ها، سازمان‌های دولتی و نمایندگان حکومت قابلیت اعتماد: میزان ریسک‌پذیری و قابل اعتماد دانستن محیط زندگی از نظر فرد.	بولن و اونیکس (۱۹۹۸)، کریشنا و شرادر (۲۰۰۰)، گروتارت و دیگران (۲۰۰۵)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۲	مشارکت اجتماعی: انواع مشارکت که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل‌دهی به روابط و سازنده شبکه‌های حمایتی بالقوه است.	بولن و اونیکس (۱۹۹۸)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۳	مشارکت مدنی: فعالیت‌هایی که در ارتباط با فضای سیاسی و حکومتی و... بوده و معمولاً در قالب عضویت رسمی فرد در گروه‌های مختلف خود را نشان می‌دهد.	بولن و اونیکس (۱۹۹۸)، رز (۱۹۹۸)، گروتارت و دیگران (۲۰۰۵)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۴	همیاری: احساس درونی فرد جهت کمک به دیگران و به اجتماعی که در آن زندگی می‌کند.	کریشنا و شرادر (۲۰۰۰)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۵	همکاری: همکاری در محل جمعی مردم جهت دستیابی به نتیجه یا هدفی مشترک.	کریشنا و شرادر (۲۰۰۰)، گروتارت و دیگران (۲۰۰۵)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۶	ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا): اشاره به این دارد که افراد تا چه حد هنجارها، سبک‌های زندگی و عقایدی که متفاوت از آنچه که خود دارند را مورد پذیرش قرار داده و به آن احترام می‌گذارند.	اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۷	احساس امنیت: میزان احساس امنیت و آسودگی مردم در خانه‌های خود و یا از قدم زدن در کوچه و خیابان در شهر در طول شبانه روز.	بولن و اونیکس (۱۹۹۸)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۸	حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی): حمایت افراد از یکدیگر به صورت مالی و عاطفی در زمان نیازمندی و یا به عنوان بخشی از حیات روزمره فراهم آمده باشد.	اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)

۹	انسجام اجتماعی: بهره‌مندی از احساس پذیرش از سوی دیگران و احساس راحتی در محیط همسایگی و اجتماع محلی و گروه‌هایی که افراد در آنها عضویت داشته و یا در آنها مشارکت دارند.	کریشنا و شرادر (۲۰۰۰)، گروتارت و دیگران (۲۰۰۵)
۱۰	احساس اثرگذاری و کارایی: درک و تصور افراد و اجتماعات از میزان توانایی تاثیرگذاری آنان در فعالیت‌ها و روندهای موجود در جامعه	اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۱۱	ارزش زندگی: ارزش زندگی عبارت است از احساس رضایت مندی فرد از زندگی و با ارزش دانستن خود در جامعه و باور به این که جامعه نیز متقابلاً احترام لازم را به آنها می‌گذارد.	بولن و اونیکس (۱۹۹۸)، اداره آمار استرالیا (۲۰۰۳)
۱۲	وساطت اجتماعی: حضور فعال فرد به عنوان میانجی در حل اختلافات و منازعات موجود میان آشنایان، همسایه‌ها، همکاران و یا همشهری‌ها	قاسمی و همکاران (۱۳۸۵)

۳-۲. روایی^۱ و پایایی^۲ ابزار گردآوری داده‌ها

در این مطالعه از روایی صوری استفاده گردید، که این نوع از روایی، روایی محتوایی را نیز شامل می‌شود. روایی صوری بر ارزیابی ذهنی محقق از روایی ابزار اندازه‌گیری استوار است. در واقع، این روایی از لحاظ تجربی قابل بررسی نیست، ولی از طریق آن ویژگی‌های مفهوم مورد نظر بهتر شناخته می‌شود. از این رو ضروری است که توافق ضمنی بین افراد به دست آید. برای کسب توافق ضمنی از نظرات استادان صاحب‌نظر که در این زمینه تخصص کافی داشتند، استفاده شد. به عبارت دیگر، روایی صوری و محتوایی پرسشنامه تحقیق حاضر، با توجه به زمینه نظری قوی و اتفاق نظر متخصصان، تعیین گردید.

جهت تعیین پایایی پرسشنامه و ابعاد آن نیز از آزمون آلفای کرونباخ^۳ به کمک نرم افزار SPSS استفاده شد. همان‌گونه که جدول شماره (۲) نشان می‌دهد، ضرایب آلفای کرونباخ پرسشنامه سنجش سرمایه اجتماعی در کلیه ۱۲ بُعد آن بیشتر از ۰/۷ می‌باشد که این امر نشان‌دهنده پایایی پرسشنامه تحقیق است.

1. Validity

2. Reliability

3. Cronbach's Alpha

جدول ۲: بررسی پایایی ابزار گردآوری داده‌های مورد نیاز تحقیق

پرسشنامه و ابعاد آن	آلفای کرونباخ
کل پرسشنامه	۰/۹۱
اعتماد و قابلیت اعتماد	۰/۸۱
مشارکت اجتماعی	۰/۷۶
مشارکت مدنی	۰/۸۵
همیاری	۰/۸۷
همکاری	۰/۸۹
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)	۰/۷۵
احساس امنیت	۰/۷۷
حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی)	۰/۸۱
انسجام اجتماعی	۰/۷۸
احساس اثرگذاری و کارایی	۰/۸۳
ارزش زندگی	۰/۷۶
وساطت اجتماعی	۰/۸۴

۳-۳- جامعه و نمونه آماری پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانشجویان دانشگاه یزد تشکیل می‌دهد. طبق آمار موجود در زمان پژوهش، تعداد دانشجویان این دانشگاه در مجموع ۹۳۵۷ نفر بوده است. برای تعیین حجم نمونه آماری، با توجه به فرمول زیر، حجم نمونه در سطح خطای ۰/۰۵ با دقت برآورد ۵٪ و انحراف معیار ۰/۳۱۱ به دست آمده است (مقدار این انحراف معیار بر اساس یک نمونه مقدماتی ۵۰ نفری از جامعه مربوطه به دست آمد). محاسبات زیر بیانگر تعیین تعداد حجم نمونه می‌باشند:

بدین ترتیب، حجم نمونه آماری ۱۴۷ نفر به دست آمد، لذا تعداد ۱۸۰ پرسشنامه بین دانشجویان دانشگاه یزد به روش نمونه‌گیری تصادفی، توزیع گردید و در نهایت ۱۴۷ پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفت.

۴. یافته‌ها و نتایج پژوهش

۴-۱. بررسی مطلوبیت سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی

به منظور بررسی وضعیت مطلوبیت سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد می‌بایست آزمون فرض آماری مورد آزمون قرار گیرد؛ بنابراین برای بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد، فرض آماری به شکل زیر طراحی گردید:

$$H_0: \mu \leq 3$$

وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد مطلوب

$$H_1: \mu > 3$$

می‌باشد. جهت بررسی آزمون فرض آماری فوق، آزمون یک‌طرفه تی - استیودنت به کار رفت

که یافته‌های آن در جدول شماره (۳) نشان داده شده است.

بنابر هدف پژوهش، جامعه آماری تحقیق به دو گروه تقسیم گردید. دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی دانشجویی که به صورت فعال در بین نهادها به فعالیت می‌پرداختند و دانشجویان غیرعضو که یا به طور کلی در مراسم برگزار شده توسط هیأت‌های مذهبی دانشگاه شرکت نمی‌کردند و یا در صورت شرکت، حضور مستمر و فعالیت دائمی نداشتند.

جدول ۳: تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی کل در بین دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی

شاخص‌های آماری	آماره آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تصمیم‌گیری
سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی	۲۱/۸۱۳	۶۲	۰/۰۰۰	تأیید مطلوبیت سرمایه اجتماعی

همان‌طور که نتایج جدول شماره (۳) نشان می‌دهد H_0 رد شده و در سطح اطمینان ۹۹٪، مطلوب بودن سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی تأیید می‌شود.

هم‌چنین علاوه بر تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی کل، وضعیت سرمایه اجتماعی در هر ۱۲ بُعد مورد بررسی قرار گرفت که نتایج حاصل از این بررسی در جدول شماره (۴) آمده است.

جدول ۴: بررسی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی

شاخص‌های آماری	آماره	درجه آزادی	سطح معناداری	تصمیم‌گیری
ابعاد سرمایه اجتماعی	آزمون t			
اعتماد و قابلیت اعتماد	۷/۹۸۴	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
مشارکت اجتماعی	۸/۱۶۴	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
مشارکت مدنی	۸/۲۷۵	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
همیاری	۸/۸۶۳	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
همکاری	۹/۵۹۵	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)	- ۳/۲۹	۶۲	۰/۰۸۲	نامطلوب
احساس امنیت	۷/۸۵۹	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی)	۷/۷۰۵	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
انسجام اجتماعی	۸/۶۱	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
احساس اثرگذاری و کارایی	۷/۷۷۸	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
ارزش زندگی	۷/۶۹۳	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب
وساطت اجتماعی	۸/۹۰۹	۶۲	۰/۰۰۰	مطلوب

همان‌گونه که نتایج حاصل از بررسی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد نشان می‌دهد؛ تمامی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به جز بُعد «ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)» در وضعیت مطلوبی قرار داشته‌اند.

۴-۲. بررسی مطلوبیت سرمایه اجتماعی دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی

به‌منظور بررسی وضعیت مطلوبیت سرمایه اجتماعی دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی، می‌بایست همانند حالت قبل، آزمون فرض آماری ذیل مورد بررسی قرار گیرد. وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد

$$H_0: \mu \leq 3 \text{ مطلوب نمی‌باشد.}$$

وضعیت سرمایه اجتماعی دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد

$$H_1: \mu > 3 \text{ مطلوب می‌باشد.}$$

جهت بررسی آزمون فرض آماری فوق نیز آزمون یک‌طرفه تی - استیودنت به کار رفت که یافته‌های آن در جدول شماره (۵) نشان داده شده است.

جدول ۵: تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی کل در بین دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی

شاخص‌های آماری سرمایه اجتماعی	آماره آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تصمیم‌گیری
دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی	۳/۱۲۱	۸۳	۰/۰۰۲	تأیید مطلوبیت سرمایه اجتماعی

همان‌طور که نتایج جدول شماره (۵) نشان می‌دهد، H_0 رد شده و در سطح اطمینان ۹۹٪، مطلوب بودن سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی نیز تأیید می‌شود.

هم‌چنین علاوه بر تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی کل در بین دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد، جهت غنای تحقیق، وضعیت سرمایه اجتماعی در هر ۱۲ بُعد سازه سرمایه اجتماعی، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از این بررسی در جدول شماره (۶) آمده است.

جدول ۶: بررسی ابعاد وضعیت سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان غیر عضو هیأت‌های مذهبی

شاخص‌های آماری ابعاد سرمایه اجتماعی	آماره آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تصمیم‌گیری
اعتماد و قابلیت اعتماد	-۲/۱۹۱	۸۳	۰/۱۳۱	نامطلوب
مشارکت اجتماعی	-۲/۴۲۳	۸۳	۰/۰۱۸	مطلوب
مشارکت مدنی	-۲/۰۷۱	۸۳	۰/۰۴۱	نامطلوب
همبازی	۴/۵۵۳	۸۳	۰/۰۰۰	مطلوب
همکاری	۶/۴۴۲	۸۳	۰/۰۰۰	مطلوب
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)	۲/۸۹۳	۸۳	۰/۰۶۵	نامطلوب
احساس امنیت	۷/۲۶۱	۸۳	۰/۰۰۰	مطلوب
حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی)	۵/۶۰۵	۸۳	۰/۰۰۰	مطلوب
انسجام اجتماعی	۳/۱۳۸	۸۳	۰/۰۰۲	مطلوب
احساس اثرگذاری و کارایی	-۲/۴۲۶	۸۳	۰/۰۷۷	نامطلوب
ارزش زندگی	-۲/۸۲۴	۸۳	۰/۰۰۶	نامطلوب
وساطت اجتماعی	-۲/۵۷۹	۸۳	۰/۰۱۲	نامطلوب

همان‌طور که نتایج حاصل از بررسی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد نشان می‌دهد؛ علیرغم مطلوب بودن سرمایه اجتماعی کل این گروه (با توجه به جدول شماره ۷)، برخی از ابعاد سرمایه اجتماعی این گروه از دانشجویان، نامطلوب می‌باشند.

این یافته‌ها حاکی از آن است که دانشجویان غیرعضو هیأت‌های مذهبی در شش بُعد از سرمایه اجتماعی (اعتماد و قابلیت اعتماد، مشارکت مدنی، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)، احساس اثرگذاری و کارایی، ارزش زندگی، و وساطت اجتماعی) وضعیت مطلوبی نداشتند. نکته قابل توجه این است که سرمایه اجتماعی هر دو گروه (دانشجویان عضو و غیر عضو هیأت‌های مذهبی) در بُعد «ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)» مطلوب ارزیابی نشده است. این مسأله را برای دانشجویان عضو، این‌طور می‌توان توضیح داد که عضویت در گروه ممکن است باعث بروز هنجارهای قوی در گروه گردد، که در این صورت اعضاء گروه کمتر ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها و نظرات دیگران را دارند.

۳-۴. مقایسه سرمایه اجتماعی بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی

در این قسمت به بررسی مقایسه‌ای سرمایه اجتماعی و ابعاد آن در بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد پرداخته می‌شود و به منظور بررسی مسأله فوق، آزمون فرض ذیل تعریف می‌شود:

$$\mu_1 = \mu_2 H_0:$$

$$\mu_1 \neq \mu_2 H_1:$$

به طوری که:

میانگین سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی: μ_1

میانگین سرمایه اجتماعی دانشجویان غیرعضو هیأت‌های مذهبی: μ_2

و برای مقایسه میانگین این دو جامعه، در گام اول، فرض برابری واریانس‌ها مورد آزمون قرار می‌گیرد.

$$\sigma_1^2 = \sigma_2^2 H_0:$$

$$\sigma_1^2 \neq \sigma_2^2 H_1:$$

جهت آزمون و بررسی مسأله فوق‌الذکر، از آزمون مقایسه میانگین‌های دو جامعه مستقل t استفاده گردید. در این راستا، نتایج حاصل از بررسی برابری واریانس‌های دو

جامعه به کمک نرم افزار SPSS در جدول شماره (۷) آمده است. از آنجایی که سطح معناداری کمتر از ۰.۰۵ می باشد، لذا فرضیه برابری واریانس های دو جامعه تأیید نمی گردد. بنابراین، می بایست با شرط نابرابری واریانس های دو جامعه، معناداری اختلاف بین دو گروه، مورد آزمون قرار گیرد.

همان طور که نتایج جدول شماره (۷) نشان می دهد با فرض عدم برابری واریانس ها، اختلاف معناداری بین میانگین سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو و غیر عضو هیأت های مذهبی دانشگاه یزد، وجود دارد.

جدول ۷: نتایج حاصل از بررسی اختلاف معناداری بین سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو و غیر عضو هیأت های مذهبی

	آزمون Levene's برای بررسی برابری واریانس ها		آزمون t برای بررسی برابری میانگین ها		
	آماره F	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره t	سطح معناداری
با فرض برابری واریانس ها	۸/۷۱۷	۰/۰۰۴	۱۴۵	۱۸/۵۵۲	۰/۰۰۰
با فرض عدم برابری واریانس ها			۹۹/۸۳	۱۷/۴۹۳	۰/۰۰۰

با توجه به این که میانگین سرمایه اجتماعی (۳/۹۴) دانشجویان عضو هیأت های مذهبی بیشتر از میانگین سرمایه اجتماعی (۳/۰۷) دانشجویان غیر عضو هیأت های مذهبی دانشگاه یزد می باشد؛ می توان استنباط نمود که سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو هیأت های مذهبی بیش از سرمایه اجتماعی دانشجویان غیر عضو هیأت های مذهبی می باشد. همچنین از آنجایی که بین سرمایه اجتماعی کل در بین دانشجویان عضو و غیر عضو اختلاف معناداری وجود داشت، می بایست مشخص می شد که این اختلاف، حاصل اختلاف در کدام ابعاد و مؤلفه های سرمایه اجتماعی است. نتایج حاصل از این بررسی در جدول شماره (۸) آمده است.

جدول ۸: نتایج حاصل از بررسی اختلاف معناداری بین سرمایه اجتماعی دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی

شاخص‌های آماری ابعاد سرمایه اجتماعی	آماره آزمون t	سطح معناداری	تصمیم‌گیری
اعتماد و قابلیت اعتماد	۴/۲۴۳	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
مشارکت اجتماعی	۵/۲۳۱	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
مشارکت مدنی	۶/۱۳۷	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
همیاری	۳/۸۶۱	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
همکاری	۲/۳۰۸	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار نیست
ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها (مدارا)	۲/۰۱۳	۰/۲۱۳	اختلاف معنادار نیست
احساس امنیت	۳/۰۲۱	۰/۱۰۸	اختلاف معنادار نیست
حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی)	۲/۰۲۷	۰/۱۳۲	اختلاف معنادار نیست
انسجام اجتماعی	۲/۸۴۶	۰/۲۰۷	اختلاف معنادار نیست
احساس اثرگذاری و کارایی	۳/۸۴۱	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
ارزش زندگی	۵/۱۱۸	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است
وساطت اجتماعی	۴/۲۳۵	۰/۰۰۰	اختلاف معنادار است

همان‌گونه که نتایج حاصل از مقایسه ابعاد سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی در جدول شماره (۸) نشان می‌دهد، این دو گروه در هفت بُعد سرمایه اجتماعی (اعتماد و قابلیت اعتماد، مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، همیاری، احساس اثرگذاری و کارایی، ارزش زندگی و وساطت اجتماعی) اختلاف معناداری دارند.

نکته قابل توجه این که اگرچه بُعد «مشارکت اجتماعی» در بین هر دو گروه دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد (مطلوب ارزیابی شده است، اما اختلاف معناداری بین مشارکت اجتماعی این دو گروه وجود داشته و مشارکت اجتماعی دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی بیشتر از مشارکت اجتماعی دانشجویان غیرعضو هیأت‌های مذهبی می‌باشد.

۵. نتیجه‌گیری

صحبت از سیاست‌های اجتماعی در گفتمان اسلامی، هم در بُعد دستورات و احکام اسلامی که صحبت از عزت نفس، همیاری، مشارکت، اعتماد و... است، هم در بُعد نهادها که هدفشان نظم‌بخشی، رعایت اصول عدالت و دیدبانی جامعه است و هم در بُعد فردی، با مصادیقی هم‌چون توصیه به نیکی، شراکت در غم دیگران، بخشش و...، دلیل روشنی بر محوریت سرمایه اجتماعی در این گفتمان است. در این میان هیأت‌های مذهبی، جایگاه ویژه‌ای داشته و تأثیرگذاری آنها در جامعه، مؤید لزوم توجه به آنها به عنوان یک منشأ ایجاد تعاملات اجتماعی است، که خروجی آنها اعتماد، همیاری، مشارکت، حمایت اجتماعی و در یک کلام، سرمایه اجتماعی است. در این راستا، با توجه به نقش مذهب شیعه و آموزه‌های دینی اسلام در تکوین سرمایه اجتماعی، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی مقایسه‌ای وضعیت سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در بین دانشجویان عضو و غیرعضو هیأت‌های مذهبی دانشگاه یزد و از این رهیافت بررسی نقش نهاد مذهب در میزان سرمایه اجتماعی بود.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی دانشجویی با اختلاف معناداری بالاتر از دانشجویان غیرعضو است. هر چند دو گروه از نظر سرمایه اجتماعی از وضعیت مطلوبی برخوردار بودند، اما دانشجویان عضو هیأت‌های مذهبی به وضوح در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در وضعیت بهتری قرار داشتند. در صورت توجه بیشتر و برنامه‌ریزی بهتر از سوی نهادها و سازمان‌های ذی‌ربط، مذهب تشیع در یک حکومت دینی و در نهادی همانند دانشگاه که خصوصاً نسل جوان در آن به فعالیت مشغولند، می‌تواند سبب افزایش سطح سرمایه اجتماعی شود. هیأت‌های مذهبی دانشجویی که ضمن انجام مناسک دینی و عبادی به پاسداشت وقایع تاریخی مذهبی هم‌چون عاشورا می‌پردازند، نهادهایی مدنی با عضویت داوطلبانه‌اند که محفلی برای مشارکت و افزایش حسن نوع‌دوستی را به وجود می‌آورند. نماز جماعت، برپایی مراسم دعا و دیگر مراسم جمعی نه تنها تک‌تک افراد شرکت کننده را از لحاظ روحی به آرامش می‌رساند؛ بلکه در بُعد اجتماعی نیز ایجاد هم‌دلی و هم‌یاری می‌کند.

نتایج این مطالعه، مؤید لزوم توجه به نهادهای مذهبی در جامعه و دانشگاه و برنامه‌ریزی جهت ارتقاء جایگاه آنها در بین دانشجویان است. دستیابی به این مهم باعث می‌شود تا دانشجویان علاوه بر شرکت در مراسم مذهبی که نتایج قابل ملاحظه‌ای

را در بُعد معنوی برای آنها به همراه خواهد داشت، با درگیر شدن در فعالیت‌های گروهی و مشارکت در یک اجتماع، مهارت‌های اجتماعی کسب کرده و در پرتو یادگیری مفاهیم دینی و ارزشی، سطح سرمایه اجتماعی را بهبود بخشند. نهادهای مذهبی به‌عنوان بخش عمده‌ای از نهادهای مدنی در جامعه امروز کشور، محلّ ایجاد و نشر ارزش‌های اجتماعی، بروز رفتارهایی با نتایج عامه پسند و محفلی برای ارتقا سطح مشارکت مدنی، اعتماد و مدارا است. بنابراین با توجه به نتایج این پژوهش، پیشنهادهای عملی زیر به منظور استفاده مطلوب از ظرفیت‌های مذهب تشیع و نهادهای مذهبی در بالا بردن سطح سرمایه اجتماعی ارائه می‌گردند:

- ارتقاء سطح کارکرد نهادهای مذهبی به نحوی که این گروه‌ها در سطح وسیع‌تری تشکیل شوند.
- توجه بیشتر به مفاهیم محوری در نهادهای مذهبی، به‌گونه‌ای که قشر تحصیل‌کرده و روشنفکران جامعه محفلی جذاب برای بحث و تبادل نظر پیدا کنند.
- تشکیل گروه‌های سنّی مختلف در نهادهای مذهبی به‌نحوی که ارتباطات در جمع هم‌سالان موجب تشویق گروه‌های سنّی مختلف گردد.
- توجه به نقش زنان در جامعه و هدایت این قشر از جامعه به سمت تشکیل نهادهای مذهبی که البته علاوه بر ارتقاء سطح رفتارهای اجتماعی و شهروندی زنان، سبب بهبود سطح سرمایه اجتماعی در بین این قشر از جامعه شود.
- تنوع بخشیدن به کارکردهای نهادهای مذهبی و درگیر کردن آنان در امور دیگری هم‌چون رفتارهای داوطلبانه، تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه، امور کتابخانه‌ای، ورزشی و ...
- ایجاد تشکّل‌هایی در درون نهادهای مذهبی به منظور هم‌اندیشی با محوریت موضوعات اجتماعی، فرهنگی

منابع

- الوانی، سیدمهدی و سیدنقوی، میرعلی (۱۳۸۱): «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، *مجله مطالعات مدیریت*، دانشگاه علامه طباطبائی، ش ۳۳ و ۳۴، صص ۲۶-۳.
- ایوانز، دیوید و دیگران (۱۳۸۰): «بررسی مجدد رابطه دین و جرم»، ترجمه علی سلیمی، *نشریه حوزه و دانشگاه*، ش ۲۳، صص ۱۷۸-۱۴۲.
- بارنارد، چستر (۱۳۷۸): *وظیفه‌های مدیران*، ترجمه محمدعلی طوسی، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- بهزاد، داوود (۱۳۸۲): *بررسی ارتباط بین اجزاء، سطوح و ابعاد ساختار اعتماد اجتماعی در بین خانوارهای ساکن شهرستان سنندج در سال ۱۳۸۱*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- بیکر، واین، (۱۳۸۲): *مدیریت و سرمایه اجتماعی*، ترجمه سیدمهدی الوانی و محمدرضا ربیعی مندرجین، تهران: سازمان مدیریت صنعتی.
- پنجه‌بند، سیدیوسف، (۱۳۸۵): *بررسی تأثیر خانواده بر میزان اعتماد اجتماعی دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان شهر تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- حسام مظاهری، محسن (۱۳۸۳): *جستارهایی در جامعه‌شناسی هیئت‌های مذهبی*، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، طرح پژوهشی.
- خنده‌رو، مهدی (۱۳۸۷): *بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در سطح محله (مطالعه موردی محله‌های منطقه ۹ شهرستان مشهد)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- دادگر، یدالله و نجفی، محمدباقر (۱۳۸۵): *سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در عصر پیامبر(ص)*، فصلنامه اقتصاد اسلامی، س ۶، ش ۲۴، صص ۳۸-۱۳.
- عابدی، حمید (۱۳۸۹): *سرمایه اجتماعی در عصر ظهور*، <http://www.hawzah.net/Hawzah/Magazines/MagArt.aspx>
- علمی، زهرا؛ شارع‌پور محمود و حسینی، سیدامیرحسین (۱۳۸۴): «سرمایه اجتماعی و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد»، *مجله تحقیقات اقتصادی*، ش ۷۱، صص ۲۵۹-۲۳۹.
- علی میری، مصطفی. (۱۳۸۵): «کارآفرینی اجتماعی: مروری بر زمینه‌های سیاسی و اجتماعی»، *فصلنامه دانش مدیریت*، س ۱۹، ش ۷۲، صص ۲۲-۳.
- فقیهی، ابوالحسن و فیضی، طاهره (۱۳۸۵): «سرمایه اجتماعی: رویکردی نو در سازمان»، *دانش مدیریت*، س ۱۹، ش ۷۲، صص ۴۶-۲۳.
- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۷۹): *پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن*، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- قاسمی، وحید؛ رضا، اسماعیلی و ربیعی، کامران. (۱۳۸۵): «سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان»، *فصلنامه پژوهشی رفاه اجتماعی*، س ۶، ش ۲۳، صص ۲۴۸-۲۲۵.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷): *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
- گنجی، محمد (۱۳۸۳): «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی - فرهنگی»، *فصلنامه پژوهشی دانشگاه اصفهان*، ش ۱۷، صص ۱۹۲-۱۶۹.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰): *پیامدهای مدرنیته*، ترجمه محسن ثلاثی، ج ۲، تهران: مرکز.
- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱): *بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دین‌داری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی‌آباد گنبد)*، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- مریسی، فاطمه (۱۳۸۴): «سرمایه اجتماعی در عمل: مورد انجمن روستای ایکتل (نقدی بر همبستگی در کشور مراکش)» در: *سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*، به کوشش کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- Australian Bureau of Statistics, (2002); *Social Capital and Social Wellbeing*, August, <http://www.abs.gov.au>.
- ----- (2003 A); *ABS Social Capital Framework Diagrams*, <http://www.abs.gov.au>.
- ----- (2003 B); *ABS Draft Social Capital Indicators for Discussion at Workshop*, Wednesday 4th June, <http://www.abs.gov.au>.
- Billiet, Jaak (1998); "Social Capital, Levensbeschouwelijke Betrokkenheid En Maatschappelijke Integratie in België", *Tijdschrift Voor Sociologie*, Volume 19, No. 1, PP 33-54.
- Bourdieu, P. (1986); "The Forms of Capital", In Richardson, J. (ed), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press.
- Bullen, Paul & Jenny Onyx. (1998); "Measuring Social in five Communities in NSW, Neighbourhood and community Centers" *Journal of Applied Behavior*, vol. 36, No 1. PP23-42.
- Cohen, D. and Prusak, L. (2001); *In Good Company. How social capital makes organizations work*, Boston, Ma. Harvard Business School Press.
- Edwards, Rosalind.(2005); *Overwiev of the 'SOCIAL CAPITAL': its relevance and implications for local communities*: Conference on Families and Social Capital Group, London : South Bank University, Review paper.
- Franke, Sandra (2005); *Measurement of Social Capital*, Policy Research Initiative, Canada.
- Fukuyama, Francis. (2000); "Social Capital and Civil Society", *IMF Working Paper Wp/00/74*, April.
- Greeley, A. (1997); "Coleman Revisited - Religious Structures as a Source of Social Sapital", *American Behavioural Scientist*, Vol. 40, No. 5, PP 587-594.
- Grootaert, C.; Narayan, D.; Jones, V. N. & Woolcick, M. (2005); "Measuring Social Capital an Integrrated Questionnaire", *World Bank Working Paper*, No. 18.
- Halpern, D. (2005); *Social Capital*, Polity Press.
- Krishna, Anirudh & Elizabeth Shrader. (2000); "Cross – Cultural Measure of Social Capital: a Tool and Result from India and Panama", Washington DC, *World Bank Social Capital Initiative Paper*, No. 21, October.
- Offe, Claus and Fuchs, Susanne (2002); A decline of Social Capital? The German Case, Published in Putnam, Robert D., *Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. NewYork: Oxford University Press.
- OECD, (2004); "Statistics, Knowledge and Policy" available in: www.oecd.org/oecdworldforum.
- P.G. Greene (1997); "A Resource-Based Approach to Ethnic Business Sponsorship: A Consideration of Ismaili-Pakistani Immigrants", *Journal of Small Business Management*, Vol. 35, PP 58-71.
- Putnam, Robert, D. and Goss, Kristin A. (2002); "Introducron" in: *Democracies in Flux, The Evolution of social capital in contemporary society*, Ed by: Putnam & Robert D. New York: Oxford University Press.

- Putnam, R. D. (1995); "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, Vol.6. No. 1, PP 65-78.
- Rose, Richard. (1998); "Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia", Washington DC, *World Bank Social Capital Initiative Paper*, No. 6, PP 147-172.
- Yang, Ke-Ping, Mao, Xiu-Ying (2007); "A Study of Nurses' Spiritual Intelligence: A Cross-Sectional Questionnaire Survey", *International Journal of Nursing Studies*, 44, PP 999-1010.